

УДК 341.46:343.12

І. В. Мельникова

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВА НА ЗАХИСТ У МІЖНАРОДНІЙ КРИМІНАЛЬНІЙ ЮСТИЦІЇ

Проблеми міжнародної кримінальної юстиції як системи захисту прав людини займають stále місце в міжнародно-правовій літературі. До них звертались і звертаються багато зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме М. Ш. Бассіоні, А. Кассезе, К. Райт, Я. Броулі, Н. С. Алексєєв, В. Н. Кудрявцев, Н.-С. Родлей, Л. А. Моджорян, С. В. Черніченко, І. А. Ледах, І. П. Біщенко, І. В. Фісенко, І. І. Лукашук, Н. А. Зелінська, Н. Н. Полянський, М. В. Буроменський та інші.

Добре відомо, що Статути і Правила процедури й доведення двох Міжнародних військових трибуналів, створених союзниками після Другої світової війни, не містили чітко окреслених процесуальних гарантій на стадії розслідування. Проте необхідно відзначити, що Статут Нюрнберзького трибуналу визнавав за обвинувачуваними деякі права під час попереднього допиту. Відповідно до цих положень, обвинувачуваний мав право «давати будь-які пояснення щодо висунутих йому обвинувачень» (стаття 16(b)) і право бути допитаним мовою, що він розуміє, або на переклад (стаття 16(c)). Статут Міжнародного кримінального трибуналу для Далекого Сходу не містив і цих елементарних положень.

Реального захисту прав осіб у процесі розслідування не існувало. Крім того, навіть на стадії судового розгляду рівень захисту був мінімальним, і більшість критичних зауважень можна віднести до несправедливого застосування положень Статутів [1]. Таке ставлення в судових розглядах Нюрнберга й Токіо можна виправдати декількома доводами. Насамперед, це, звичайно, елемент сильної ворожості, яка впливала з конфлікту між сторонами, що призвело до підозри в неупередженості, зображуючи Нюрнберзький й Токійський судові процеси як «правосуддя переможця» [2]. Однак, з огляду на обставини того часу, обвинувачувані були засуджені справедливо. Хоча ці міркування, звичайно, не виправдовують недоліки Нюрнберзького й Токійського судочинства, найпевніше вони пояснюють їх. По-друге, є причини, які частково виправдовують відсутність детальних положень, регламентуючих захист прав відповідачів, підсудних. Щодо цього, то необхідно відзначити, що міжнародні стандарти, які стосуються захисту фундаментальних прав при здійсненні кримінального правосуддя, не були ще об'єктом міжнародної правотворчості [3]. Цей фактор зміцнює легітимність судових процесів у Нюрнбегі й Токіо та до деякої міри виправдовує деякі недоліки, що містяться в положеннях про права осіб у процесі розслідування. Після Другої світової війни за допомогою міжнародних юридичних інститутів був покладений початок розвитку різних напрямів загальносвітового гуманітарного процесу, одним із яких є гуманізація кримінального правосуддя, створення діючої системи захисту прав людини, залученої в його орбіту [4]. Першим кроком стало, звичайно, прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини в 1948 році. Незважаючи на

те, що положення про права обвинувачуваних, закріплені в Декларації, є досить короткими, вони стали наріжними каменем для подальшої кодифікації більш детальних норм міжнародного Пакту про цивільні й політичні права [5].

Міжнародний пакт про цивільні й політичні права 1966 року (далі – МПЦПП) містить кілька положень, що захищають особисті права, які можуть бути порушені в процесі кримінального розслідування. Існують дві загальні гарантії, застосовувані не тільки в кримінальному процесі, такі як захист від катувань і жорстокого поводження, передбачені статтею 7, і права, суворого пов'язані з кримінальним розслідуванням.

Міжнародно-правові стандарти, подібні до вищезгаданих, також можуть мати регіональний характер. Особливе значення має європейська система захисту прав людини, що функціонує в рамках Ради Європи. В її основі лежить Європейська конвенція захисту прав людини й основних свобод, що набрала чинності 3 вересня 1953 р. До Конвенції були прийняті одинадцять протоколів, що доповнюють її та вносять у неї зміни. Так, стаття 3, що, природно, належить до осіб у процесі розслідування, установлює загальну заборону катувань. Американська декларація прав людини також містить подібні положення, а у статті 40 Конвенції про права дитини 1989 року містяться такі самі положення відносно ювенальної кримінальної юстиції.

Всі ці міжнародні норми зафіксовані в національному праві й накладають на держави зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів кримінального правосуддя у своїх національних системах. Тому тим більше логічно поширити ці стандарти на міжнародне правосуддя. Що й було зроблено спеціальним рішенням Ради Безпеки ООН на Дипломатичній конференції для забезпечення найвищих стандартів справедливості в міжнародному кримінальному процесі [6].

У цілому, можна відзначити, що міжнародно-правові стандарти права на захист у міжнародній кримінальній юстиції складаються з норм, що значно розрізняються за способом створення й формою існування, методом регулювання, ступенем узагальнення.

За своєю формою, тобто залежно від джерела формування, міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини можуть бути розділені на три групи: 1) звичаєві норми; 2) норми договірної характеру; 3) стандарти, прийняті в системі ООН, Ради Європи, інших міжнародних організацій і які є рекомендаційними нормами [7].

У цій статті положення Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) будуть взяті як відправні, оскільки становлять найбільш прогресивний текст про захист прав осіб у міжнародному кримінальному процесі. Жодне з подібних положень не містилось у Статутах Нюрнберзького й Токійського трибуналів, не присутні вони, принаймні в такій детальній формі, у Статутах і Правилах процедури й доведення Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (далі – МТКЮ) й Міжнародному кримінальному трибуналі по Руанді (далі – МКТР). Безперечно, що у Статуті МКС простежується спроба поліпшити захист прав людини у сфері здійснення кримінального правосуддя. По-перше, такі вдосконалення є одним із параметрів перевірки справедливості слухань у МКС.

А по-друге, ці правила були прийняті державами, які чітко усвідомлюють, що коли-небудь положення Статуту МКС можуть бути застосовні в процесах над їхніми громадянами. Тому вважаю за необхідне зосередитися на положеннях Статуту МКС, що безпосередньо стосуються прав підозрюваних.

Система захисту особистих прав у кримінальному судочинстві в рамках МКС побудована пірамідальним способом. Стаття 55, параграф 1 Статуту МКС, що містить положення про права осіб під час розслідування, становить перший рівень: тобто це ті права, які надаються кожному в процесі розслідування органами МКС або іншими органами, що діють на вимогу МКС. Це означає, що будь-яка особа, незалежно від наступного статусу, що він або вона будуть мати в слуханнях у справі, включаючи потенційних свідків, має право на такі гарантії. Далі, параграф 2 передбачає додатковий набір прав для осіб, щодо яких є підстави вважати, що вони вчинили злочини, які входять у юрисдикцію Суду, і повинні бути допитані. Цей другий рівень спрямований на захист вже конкретного кола осіб. Щодо цього, імовірно, необхідно дотримуватися відповідного положення, що міститься в проекті Статуту, що автоматично виключає докази, отримані незаконним шляхом, тобто способом, порушуючим права осіб у кримінальному процесі. Природно, той самий захист можна надати через широку інтерпретацію загального положення статті 69.7 про виключення доказів, які отримані в результаті порушення положень даного Статуту або міжнародно визнаних прав людини. При цьому встановлюються дві подальші вимоги неприпустимості: а) порушення породжує серйозні сумніви у вірогідності доказів; або б) допущення доказів несумісне із сумлінним проведенням розгляду й може завдати йому серйозної шкоди. Тому це положення Статуту необхідно інтерпретувати відповідно: судді не повинні надавати надто великого значення додатковим умовам.

Необхідно відзначити, що право на юридичну допомогу не завжди здійснюється й організовано самостійно. Наприклад, Статути *ad hoc* Трибуналів передбачають право підозрюваного на юридичну допомогу, що є дуже широким за змістом, при допиті підозрюваного (стаття 18, параграф 3 Трибуналу по колишній Югославії; стаття 17, параграф 3 Трибуналу по Руанді). Стаття 55(1) гарантує, що під час розслідування особа «не повинна примушуватися свідчити проти самої себе або визнавати свою провину», «не повинна піддаватися примусу, тиску, або погрозам, або катуванням і іншим жорстоким видам поведіння», має право «безкоштовно користуватися допомогою кваліфікованого перекладача й таких перекладів, які необхідні для дотримання вимог справедливості» та «не повинна піддаватися довільному арешту або затримці, а також не повинна піддаватися позбавленню волі» інакше як відповідно до Статуту.

У цілому стаття 55 Статуту МКС надає адекватний захист особам під час розслідування й кримінального переслідування МКС. Підозрюваний повинен бути сповіщений про його право, визнане у статті 14(3)(d) МПГПП і статті 67.1(d) Римського Статуту, «бути судженим у його присутності й захищати себе особисто або за посередництвом призначеного йому захисника, бути сповіщеним, якщо

він не має захисника, про це право, мати призначеного йому Судом захисника в кожному разі, коли того вимагають інтереси правосуддя, і безоплатно для нього в будь-якому разі, коли він не має у своєму розпорядженні достатньо коштів для оплати послуг захисника». Важливим підтвердженням того прогресу, що втілюється в Правилах процедури і доведення МТКЮ та в Правилах процедури і доведення МКТР, стало положення статті 55(2), що вимагає повідомляти підозрювану особу про її право «бути допитуваною в присутності адвоката, якщо особа за власною волею не відмовилася від свого права на послуги адвоката». Це положення забезпечує більш високий рівень захисту права на справедливий розгляд справи й більш ефективні гарантії проти катувань і жорстокого поводження, чим ті, що гарантуються сучасними міжнародними стандартами і внутрішнім законодавством та судовою практикою багатьох країн. На додаток до статті 55 права підозрюваних у процесі розслідування прямим або непрямим чином захищаються іншими положеннями Римського статуту (статті 66, 68, 69.7).

Це право, здається, трохи звужено на наступній стадії розгляду справи в суді. Положення Статутів Трибуналів *ad hoc* закріплюють, що обвинувачуваний має право «бути судженим у його присутності й захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника; якщо він не має захисника, бути сповіщеним про це право й мати призначеного йому захисника в будь-якому такому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безоплатно для нього в будь-якому такому разі, коли в нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника» (статті 21.4 (d) Статуту МТКЮ, 20.4 (d) Статуту МКТР).

Неясно, чи поширюється право радитися з адвокатом, що спрацьовує в процесі допиту, на попередній стадії навіть поза фактичним моментом допиту або воно обмежується лише часом допиту. Також здається несправедливим обмежувати це право формальними часовими рамками безпосередньо допиту, необхідно поширювати його й на інші стадії процесу. Проте ясно, що право радитися з адвокатом має обмеження, які можуть бути природньо пов'язані з характером слухань. У МКС, наприклад, не є можливим, щоб адвокат особи, що бажає ініціювати процес розслідування, був присутній на слуханнях з даного питання Палатою попереднього провадження, оскільки ці слухання були призначені як слухання *ex parte*. Щодо цього справа Караджича й Младича, розглянута МТКЮ, може бути показовою. Відповідно до статті 61 Статуту МТКЮ, Судова Палата вирішила, що адвокат, наданий Караджичу для його захисту, не мав права брати участь на слуханнях [8]. Аргументувалося, що Судова Палата заперечувала право обвинувачуваного на юридичну допомогу й що тому була порушена стаття 21.4 (d). Така критика, однак, уявляється не сумісною з логічним поясненням цього поводження, яке є в правилі 61, що призначено для запобігання невиконанню ордеру на арешт і відмові обвинувачуваного стати перед Трибуналом. Ці слухання по суті є слуханнями *ex parte*, де присутність ні обвинувачуваного (якби обвинувачуваний повинен був бути присутнім, то не було ніякої потреби в правилі 61), ні його адвокатів не потрібно. Право на юридичну допомогу виникає з участі обвинувачуваного в слуханнях у справі (включаючи досудову стадію) і настає з початку змагального процесу.

Інший цікавий аспект права на призначення юридичної допомоги це визначення професійної відповідності, компетентності, необхідної від адвоката, щоб представляти підзахисного в суді. Формальні вимоги, передбачені у Статуті МКС, – це володіння адвокатом визнаної кваліфікації у сфері міжнародного або кримінального права та судочинства, а також наявність відповідного досвіду роботи як судді, прокурора або іншого аналогічного працівника в кримінальному судочинстві. Крім того, адвокат повинен досконало володіти щонайменше хоча б однією з робочих мов суду [9]. Наявність цих вимог перевіряє Секретар, що готує список адвокатів, призначуваних для захисту осіб, не спроможних оплачувати послуги адвоката (будь то підозрювані або обвинувачувані). Що стосується визначення факту браку коштів для винагороди адвоката, необхідно відмітити, що визначити це досить складно через труднощі у виявленні фінансових документів на територіях, які були або є театром воєнних дій [10].

Важливо помітити, що інтерпретація права на юридичну допомогу, що була дана дотепер Трибуналом по колишній Югославії, суперечить необхідним міжнародним стандартам, бо «вибір адвоката за системою вільного надання юридичної допомоги в остаточному підсумку переривається на державі-учасниці, і обвинувачуваний не може наполягти, щоб держава-учасниця заплатила його адвокату» [11]. Як перший прояв цих змін, стало внесення виправлення в Правила й процедури доведення Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, що дозволило Секретареві призначати, після запиту особи, що не має коштів для оплати юридичної допомоги, «адвоката, що розмовляє мовою підозрюваного або обвинувачуваного, але не розмовляє жодною з двох робочих мов Трибуналу» [12]. Виправлення було уведено через випадок у справі Ердемовича, коли Судова Палата вирішила призначити адвоката, що не відповідав вимозі володіння однією з робочих мов Трибуналу [13]. Це рішення було обґрунтовано встановленими відносинами конфіденційності між адвокатом і обвинувачуваним. Згодом цей крок назустріч праву обвинувачуваного вибирати захисника був підтверджений у Правилах і процедурах доведення МКС.

Підбиваючи підсумок, можна відзначити, що в період між Нюрнбергом (1945) і Римом (1998) були зроблені значні вдосконалення в забезпеченні захисту індивідуальних прав при застосуванні міжнародного кримінального правосуддя. Статути Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді створили умови, що накладають на міжнародні органи обов'язок дотримуватися міжнародних стандартів з прав людини, а також був зроблений крок у бік відмови від парадигми правосуддя переможця. А з установою МКС були зроблені подальші зусилля із задоволення вимог забезпечення міжнародних стандартів права на захист у міжнародній кримінальній юстиції шляхом створення гарантій для незалежної й неупередженої роботи МКС.

Література

1. Minear R., *Victor's Justice: The Tokyo War Crimes Trial* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1971), at 122-124.

2. Irving D., Nuremberg: The Last Battle (London: Focal Point, 1996), – P. 35.
3. Див.: Amman D.M., «Harmonic Convergence?» in 75/LJ (2000), 820.
4. Зелінська Н.А. Міжнародно-правові стандарти прав людини в сфері кримінальної юстиції: поняття і види // Актуальні проблеми держави і права: Сб. науч. тр. – О., 2001. – № 7. – С. 248-254.
5. Lillich R., «Civil Rights». Ред. Т. Meron // Human Rights in International Law (Oxford: Clarendon Press, 1984), 115-170.
6. Для порівняння: статті 21, 55 і 64 Статуту МУС і стаття 21 Статуту МТБЮ, стаття 20 Статуту МУТР. Див.: Cassese A., «Opinion: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and Human Rights», EHRLR (1997), 329 at 331, Chapter 1, Section III.
7. Зелінська Н.А. Вказ. твір.
8. Рішення, частково відхиляюче запит, представлений Йогом Пантеликом: Counsel for Radovan Karadzic, Karadzic and Mladic (IT-95-18-R61), 27 червня 1996.
9. Правило 22.1, Правила і процедури доказування МУС (UN doc. PCNICC/2000/1/Add.1, 2 листопада 2000).
10. Dokmanović (IT-95-13a-PT), 30 вересня 1997).
11. H.N.A. Noor Muhammad, «Due Process of Law for Persons Accused of Crime» in L. Henkin (ed.), The International Bill of Human Rights: The Covenant on Civil and Political Rights (New York: Columbia University Press, 1981). – P. 153.
12. Правило 45 (В) Правил і процедур доказування МТБЮ (RPE ICTY), первісно було представлено як Правило 45 (А) (ii) на 11-й Пленарній сесії 24 червня 1996 IT/33/Rev.9.
13. Порядок призначення захисту судовою палатою, справа *Erdemović* (IT-96-22-PT), 28 травня 1996.

УДК 341.3

О. І. Погірко

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У СКЛАДОВИХ СТРУКТУРАХ ВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Звісно, основним завданням суверенної держави є проведення конституційної, послідовної та виваженої зовнішньої політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного взаємовигідного співіснування з країнами-учасницями міжнародного співробітництва за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права.

Національні інтереси України, у цілому, збігаються з інтересами світового співтовариства стосовно збереження миру та зміцнення демократії.

Одним із актуальних напрямів становища особистості в суспільстві є питання про юридичні механізми захисту прав людини. Питання про основні права і свободи людини та громадянина були об'єктом досліджень філософів, істориків і юристів ще у стародавніх Греції і Римі. Так, Протагор стверджував, що «людина є мірою всіх речей».

На сьогодні ці питання є особливо актуальними для України. Стаття 22 Конституції України визначає, що в державі гарантуються права людини і громадянина згідно із загально визначеними принципами і нормами міжнародного права [1].

Визнання дотримання прав громадянина – обов'язок держави, і це положення є складовою основ конституційного ладу України.